Papp Ingrid

Lutheránusok rabszíjon: az üldöztetés és a fogság irodalmi ábrázolása Piláriktól Krmannig

Életrajz és életírások

Štefán Pilárik a Zólyom vármegyei Ocsován született 1615-ben szláv ajkú lutheránus papi család legidősebb gyermekeként.[1] Tanulmányait Németlipcsén, Bártfán és Besztercebányán végezte, külföldi egyetemet sosem látogatott. Huszonnégy évesen szentelte pappá Zólyomban Gregor Láni szuperintendens. Főbb papi állomáshelyei Alsósztregova, Szepestapolca, Liptószentandrás és Beckó lettek. 1663 nyarán tatár és török hadak portyáztak Nyitra vármegye területén, akiket a román fejedelemségekben toborzott valach csapatok is kísértek. Pilárik ekkor szenicei lelkészként működött. Ott érte a tatár támadás, menekülés közben a tatárok elfogták és magukkal hurcolták. Negyvennapi fogságot követően sikerült kiszabadulnia és visszatérnie állomáshelyére. Egy évtizeddel később, 1672-ben a szenicei paplakot újabb támadás érte, ekkor azonban nem a tatárok, hanem az erőszakos ellenreformáció katolikus térítői – nevezetesen Bársony János királyi ítélőmester emberei – üldözték el a lelkipásztort. Rövid bujdosás után az ország

* A tanulmány az NKFIH posztdoktori kiválósági program támogatásával készült. A 125169. számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a PD_17 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

1 Pilárik életrajzának áttekintéséhez: Stromp László, *II. Pilárik István élete*, ProtSz, 6(1894), 622–645, 692–708; Zoványi Jenő, *Valami a Pilarikok családjáról és irodalmi működéséről*, ProtSz, 15(1903), 271–276; Edita Štěříková, *Stručně o pobělohorských exulantech*, Praha, Kalich, 2005, 54–55; Eva Kowalská, *Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách: Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionálneho exilu z Uhorska v 17. storočí*, Bratislava, Vydavatel'stvo Slovenskej Akadémie Vied, 2014, 122.

elhagyását választotta. Először a sziléziai Boroszlóba, majd a szászországi Zittauba és Bautzenbe menekült, végül az újonnan alapított Neusalza cseh exuláns kolóniájának lelkésze lett. Másfél évtizednyi működés után azonos nevű prédikátor fiát is segítségül hívta lelkészi teendői elvégzéséhez. Feltehetően az 1690-es évek elején érte a halál.

Pilárik három önéletrajzi munkát írt hányatott sorsáról, amelyeket nyomtatásban is megjelentetett. Három évvel a tatár fogságát követően, 1666-ban Zsolnán Ján Dadan nyomdájában került kinyomtatásra *Sors Pilarikiana* című munkája,[2] ami verses formában, biblikus cseh nyelven mondja el fogságának történetét. Előszava minden rendű és rangú keresztény olvasóhoz szól és felhívja a figyelmet a tatár veszélyre. Maga az epikus költemény közel kilencszáz páros rímes és többnyire hét vagy nyolc szótagos verssorból áll. A verssorok mellett megtalálhatók azok a dátumok, amelyeken a kínzásokat elszenvedte. A művet huszonhat soros *Suspirium* zárja, amelyben a szerző hálát ad Istennek a szabadulásáért. Ezt követi a verses önéletrajzhoz lazán kapcsolódó *Píseň o Zemi Uherské* és három elmélkedés.

A *Sors Pilarikiana* régóta ismert kéziratos másolata a Stephanus helyett tévesen Joannes Pilarik szerzőségével megnevezett *D. M. Szeniczensis Fata 1666* című kézirat,[3] amely a *Suspirium* részt már nem tartalmazza, helyette a kézirat végére ragasztott lapokon a szöveg kézírásától eltérő írással hét elégikus disztichon található. Szilády Jenő ezt a kéziratot 17. századinak tartja, és feltételezi, hogy az Pilárik eredeti kézírása. Ismer egy másik kéziratot is, amelyről csak annyit jegyez meg, hogy Jiří Polevkától származik 1793-ból. Jozef Minárik 1958-as szövegkiadása előszavában kétségbe vonja, hogy bármely kézirat Štefán Pilárik keze munkája lenne. Véleményét azzal indokolja, hogy az 1666-os kiadásban megtalálható latin szavakat a Joannes Pilárikot említő kézirat cseh szavakkal cseréli fel. Minárik feltételezi, hogy a másolat nem a 17. századból, hanem a 19. század elejéről származik. Jiří Polevka másolatát is ismeri, s úgy véli, hogy a szöveg szlovakizáló tendenciát mutat, amit azzal magyaráz, hogy a kézirat másolója a nyugati vidékről származik. Minárik egy

2 RMNy 3332, RMK II. 1094. Mindhárom mű modern kiadása: Štefán Pilárik, *Sors Pilarikiana* = Štefan Pilárik, *Výber z diela*, zost. Jozef Minárik, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1958 (Pamiatky staršej literatúry slovenskej, 6).

3 A kéziratok és a kiadástörténet ismertetése a következő szakirodalom alapján: Szilády Jenő, *A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom 1517–1711: Hittudományi doktori értekezés*, Bp., 1939; Martina Bekešová, *Ediční činnost Bohuslava Tablice: Kapitola z dějin slovensko–českých lingvoliterárních a kulturních vztahů*, PhD értekezés kézirata, Praha, 2007. A mai kézirattári jelzeteket lásd az utóbbiban.

harmadik kéziratos másolatról is tud, amely Turócszentmártonban található. Pilárik művének e másolata egy alkalmi versgyűjtemény részét képezi, amely Ivánka Sámueltől származik *Miscellanea Bohemo Slavica, collecta in fasciculum per Samuelem Ivanka Neczpallini Anno 1814* címmel. Minárik a három közül ezt a kéziratos másolatot tartja az 1666-ban kiadott Pilárik-mű leghűségesebb másolatának, véleménye szerint a másoló a szövegből csak az *ř* és az *ě* betűket tüntette el. Az 1666-os kiadást követően nyomtatásban Bohuslav Tablic jelentette meg újra a szöveget 1804-ben, *Pametné příhody Štepána Pilaříka senického nekdy kneze, L. P. 1663 od Tatarů zajatého, ale zvláštním řízením božím ze zajetí vysvobozeného* címmel, jegyzetekkel ellátva. A műhöz további részeket csatolt: mottót, Matyáš Šmidganc és neje, Kateřina Škárkova számára írt dedikációt, előszót, Pilárik – ahogyan ő nevezi, Štepán Pilařík – rövid életrajzát, Thurzó Imre 1616. május 18-án a *wittenbergi vártemplomban tartott beszédének latinról lefordított kivonatát Vypsání smutného losu zajatých od Turka křesťanů* címmel, a török Báli bég magyar nyelvű levelét a szécsényi bírákhoz és polgárokhoz, és végül Grigore Ghica valach vezér levelét, amelyből kiderül, hogy a vezér nemcsak Pilárik szabadulását segítette elő, hanem Michal Mikovinyi nejét, Judit Maňákovát is ő szabadította ki a török fogságból. Ezt a kiadást Bohuslav Tablic még 1805-ben, a *Slovenští veršovci* című könyvéhez csatolva újra kiadta, némileg módosítva az előszót. Minárik felrótta Tablicnak, hogy az eredeti szöveget átalakította cseh helyesírási szabályok alapján 19. századi cseh nyelvre, és hogy számtalan helyen változtatott a szövegen anélkül, hogy jelezte volna. Martina Bekešová *Ediční činnost Bohuslava Tablice* című, a prágai Károly Egyetemen 2007-ben megvédett disszertációjában vizsgálta meg Tablic kiadói tevékenységét. A *Sors Pilarikiana* szövegét is tanulmányozta, s megállapította, hogy Tablic több mint 2500 helyen változtatott rajta, például az eredeti műben szereplő nagybetűket átírta kisbetűre (350-szer), az *ss* betűket *š* betűre, az elöljárószókat elválasztotta az utánuk következő szótól (196 esetben) és 330-szor komolyabb lexikai és szóalkotási változtatást is végzett.[4] Tablic még a mű szerzőjének, Štefán Piláriknak a nevét is megváltoztatta Štepán Pilaříkra, feltételezhetően azért, mert a vezetéknevet a cseh nyelvben meglévő *pilař* ('fűrész', 'a fűrészeléssel foglalkozó személy') foglalkozásnévből eredeztette. Minárik, annak ellenére, hogy ismerte Tablic munkáját, saját szövegkiadása elkészítése során az 1666-os nyomtatványt vette alapul, amelynek teljes szövegét feldolgozta és jegyzetekkel látta el.[5] Nemcsak a *Sors Pilarikianá*t adta közre, hanem

4 *Uo.*, 15–40.

5 A költemény egy részletét ugyanő felvette a következő antológiába is: *Z klenotnice*

a *Currus Jehovae mirabilis*t és a *Turcico-Tartarica crudelitas*t is. Minárik azonban maga is komoly változtatásokat érvényesített mindhárom szövegben. Az eredeti biblikus cseh nyelvű szöveget a szlovák helyesírás szabályai szerint írta át. A két német nyelvű szöveget szlovák nyelvre fordította. A szövegeket lábjegyzetekkel látta el, viszont kihagyta az eredeti margináliákat.

Štefán Pilárik második önéletrajzi művét tizenkét évvel később Szászországban, neusalzai exulációjában írta.[6] A német nyelvű prózai mű *Currus Jehovae mirabilis* latin címmel 1678-ban került kiadásra Wittenbergben. (A magyarországi könyvészeti szakirodalom máig nem ellenőrizte Minárik 1958. évi megfigyelését, aki a hallei példány alapján megállapította, hogy a wittenbergi kiadás legalább két szedési variánsban készült el.) A címlapelőzék metszetében megtalálható Štefán Pilárik arcképe. A mű előszóval kezdődik, amely a cím magyarázatát adja, kifejtve, hogy az Úr hűséges szolgájának viszontagságaiban mindvégig vele van az Úr, és ismételten – akár csodás utakon is – megsegíti. Pilárik a tanítást nevezi meg műve elsődleges céljaként, további hasznaiként pedig a vigasztalást, az emlékezést és a serkentést jelöli meg. A munka épületes célokra való felhasználhatóságát tanúsítja a wittenbergi egyetem latin nyelvű tanúságtétele is, amely bizonyságot tesz arról, hogy Štefán Pilárik mártíriumot szenvedett el az evangélikus hitéért. Ezt követi a Pilárik életének egyes állomásait bemutató tizenhárom fejezet, amit a szerző több bibliai parafrázissal zár le. A nyomtatványt Pilárik lelkész kollégáinak négy latin és két német nyelvű verse zárja.

A második Pilárik-mű 1900-ban, jó kétszáz lap terjedelemben, szlovák fordításban, lábjegyzetekkel ellátva és a marginális jegyzeteket elhagyva kiadásra került Ján Alexander Fábry kiadói tevékenységének köszönhetően, aki a műhőz több kiegészítő részt csatolt: előszót, függeléket, a Pilárik nemzetség egyes tagjainak életrajzát és a vallási elmélkedést a *Sors Pilarikianá*ból. Minárik elődjének kiadói tevékenységét „szó szerinti fordításnak, nyelvében és stílusában elavultnak" tartja. Viszont Minárik 1958-as szövegkiadása sem tartalmazza a marginális jegyzeteket és a mű végén található verseket.[7]

---

staršieho slovenského písomníctva, 3, Antológia barokových literárnych textov, I (Poézia), zost. Jozef Minárik, Bratislava, Tatran, 1989 (Čítanie študujúcej mládeže), 325–330.

6 RMK III, 2954.

7 A prózai mű egy részletét ugyanő felvette a következő antológiába is: *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva, 3, Antológia barokových literárnych textov,* II *(Próza, dráma a úsna ľudová slovesnosť)*, zost. Jozef Minárik, Bratislava, Tatran, 1988 (Čítanie študujúcej mládeže), 134–138.

Pilárik harmadik életrajzi művét is neusalzai exulációjában írta, s 1684-ben jelent meg Bautzenben.[8] Az előzőhöz hasonlóan ez is német nyelvű prózai mű, latin címe, a *Turcico-Tartarica crudelitas* azonban világossá teszi, hogy ebben nem teljes önéletrajzát mondja el, hanem tatár fogságának epizódját beszéli el újra. A művet egy jelöletlen előszó nyitja, ami a hívek sokszori kérésével próbálja magyarázni, hogy újból elővette tatár elhurcoltatásának történetét. A szerző kizárólag az előszóban utal arra, hogy létezett már egy olyan mű (nyilvánvalóan a korai *Sors Pilarikiana*), amely a tatár fogság történetét írta le, a későbbiekben kizárólag a *Currus Jehovae mirabilis*ra találhatók többszöri utalások. Pilárik az Isten büntetésének látja a török betörést. Erre az alapgondolatra építi fel három részből álló művét *(in primo ingressu, in progressu, in egressu).* A *Turcico-Tartarica crudelitas*t egy jelölt befejezés zárja, amiben egy ima található. A mű 1684-es kiadását követően csak 1958-ban került újra kiadásra, amikor is Minárik szlovák nyelvre fordította a szöveget, lábjegyzetekkel látta el és ismét elhagyta a marginális jegyzeteket.

Az első és az utolsó műben, vagyis a *Sors Pilarikiana* és a *Turcico-Tartarica crudelitas* címűekben kizárólag Pilárik életének központi fontosságú epizódja, negyvennapos tatár fogsága kerül kibontásra, ezzel szemben a *Currus Jehovae*-ban elhurcolásával a tizenhárom közül csak két fejezet foglalkozik (a tatár fogság, a valach táborból való hazatérés), tizenkét oldal terjedelemben. Az alaptörténet mindhárom műben azonos: 1663-ban betörtek a török–tatár csapatok Nyitra megyébe, nagy pusztítást vittek véghez és több ezer embert elhurcoltak. Ez idő tájt Štefán Pilárik szenicei lelkész volt. Délután három óra tájban támadás érte a falut, ekkor menekülni próbált, de harmadmagával a tatárok foglyul ejtették és a táborukba vitték. Másnap áthurcolták a rabokat Galgócra, ahol a budai vezírnek volt a székhelye. Tatár foglyul ejtője négy nappal később a valach táborba vitte, hogy eladja. Vulkuli valach kapitány megsajnálta őt és 80 tallérért megvásárolta. A főcsapatot követő valach táborral együtt mindketten jelen voltak Érsekújvár elesténél. A valach kapitány a hazatérést tervezte és magával akarta vinni az evangélikus prédikátort. Pilárik egy valach katonai vezető segítségével szökött meg, akit Konstantin néven szerepeltet. A valószínűleg fiktív név a könyörületes szabadító állhatatos karakterét és a történetben játszott pozitív szerepét fejezi ki. A valach táborból Konstantin szolgáinak segítségével sikerült eljutnia a Dunáig. Miután a Dunán csónakkal átjutott, keresztények vették pártfogásukba. Komárom, Magyaróvár és Pozsony érintésével jutott vissza családjához Berencs várába.

8 RMK III, 3281.

A homiletikai szövegformálás jegyei (textusszerűség, tipológiai gondolkodás) Pilárik egyike azoknak a protestáns prédikátoroknak, akik iskolai előmenetelük során a retorikai és homiletikai szövegalkotási eljárásokat megismerték és begyakorolták, lelkészi hivataluk viselésekor pedig mindezt kommunikációs üzenetük hatékony közvetítésének szolgálatába állították. A három autobiográfiai munka elemzésének legfontosabb tanulsága, hogy Pilárik az elsajátított homiletikai elveket a prédikációk megszerkesztésén kívül önéletrajzi műveiben is felhasználta, formailag és tartalmilag egyaránt követve bennük a 17. századi protestáns prédikációs gyakorlatot.

Mindhárom önéletrajzi műve legelején, közvetlenül a címlapot követően bibliai textus található, akárcsak a prédikációkban. A *Sors Pilarikiana* textusául *az Apostolok Cselekedetei*nek azt az epizódját választotta (12, 1–11),[9] amelyben Péter apostolt az Úr angyala csodálatos módon megszabadítja börtönéből. A mű egész gondolatmenete erre a bibliai textusra épül. Pilárik a török fogságból való kiszabadulását Péterhez hasonlóan hitetlenkedve fogadja és az Úr ingyenes kegyelmi ajándékának tekinti. Maga a történetmondás az *Accessus*nak nevezett szövegrésszel indul, amely megnevezés ugyancsak a prédikációk világából került ide. A homiletikában is a textust követő beszédrészt jelenti, amely gyakran jelöletlen, de az általam megvizsgált negyvenegy felsőmagyarországi cseh nyelvű beszédből nyolc esetben a prédikátor pontosan ezzel a névvel jelölte meg a prédikáció különálló egységeként ezt a szövegrészt.[10]

A *Currus Jehovae mirabilis* című művéhez Pilárik négy bibliai textust választott,[11] amelyek szerint bár Isten bünteti népét, de mindazokat, akik mel-

9 „Mikor pedig Heródes őt elő akará vezettetni, azon az éjszakán aluszik vala Péter két vitéz között, megkötözve két lánccal; és őrök őrizék az ajtó előtt a tömlöcöt. És ímé az Úrnak angyala eljöve, és világosság fénylék a tömlöcben: és meglökvén Péter oldalát, felkölté őt, mondván: Kelj föl hamar! És leesének a láncok kezeiről. És monda néki az angyal: Övezd fel magadat, és kösd fel saruidat. És úgy cselekedék. És monda néki: Vedd rád felsőruhádat és kövess engem! És kimenvén, követé őt; és nem tudta, hogy valóság az, ami történik az angyal által, hanem azt hitte, hogy látást lát. Mikor pedig általmentek az első őrsön és a másodikon, jutának a vaskapuhoz, mely a városba visz; mely magától megnyílék előttük: és kimenvén, egy utcán előremenének; és azonnal eltávozék az angyal ő tőle." ApCsel 12, 6–10.

10 RMNy 2152, 2192, 2244, 2608, 2802, 2880.

11 „Tudjátok meg hát, hogy kedveltjévé választott az Úr; meghallja az Úr, ha hozzá kiáltok!" Zsolt 4, 4. „Mert mint elhagyott és fájó lelkű asszonyt hív téged az Úr, és mint megvetett ifjú asszonyt; ezt mondja Istened." Iz 54, 6. „Mindenütt nyomorgattatunk, de meg nem szoríttatunk; kétségeskedünk, de nem esünk

lette hűségesen kitartanak, megsegíti. A szabadítás, a szenvedésektől való megváltás e textusok szerint tehát már nem feltétel nélküli, váratlan, ingyenes isteni kegyelem, hanem a hívek feltételül szabott hűséges kitartásának a jutalma. Erre az alapgondolatra építi fel Pilárik egész élettörténetének elbeszélését. A *Currus Jehovae mirabilis* minden fejezete a „von der wunderlichen Führe Gottes" kitétellel kezdődik. Előszavában négy olyan tételt sorol fel, amelyeket a mű megírásával be kívánt bizonyítani: azt, hogy gyermekkorától kezdve Isten vezette útjain; azt, hogy az üldöztetést szenvedő exulánsok mostani szenvedéseit Isten összehasonlíthatatlan jutalma kompenzálja majd; azt, hogy az Istenhez tartozóknak kezdettől fogva hasonló szenvedéseket kellett elszenvedniük; s végül leírni Isten jóságát, amellyel Pilárik és gyermekei iránt viseltetett.

A harmadik munka, a *Turcico-Tartarica crudelitas* ismét kizárólag Pilárik tatár fogságának történetét mondja el. A címlapon egy, majd az előszót követően két további bibliai idézet található.[12] Az ezekben megnyilatkozó isteni szándékok teljesen eltérnek az előző két mű alapgondolatától, sőt a lutheránus teológiában gyakran ismétlődő alaptételtől is, amely szerint bár Isten bünteti

---

kétségbe; Üldöztetünk, de el nem hagyatunk; tiportatunk, de el nem veszünk; Mindenkor testünkben hordozzuk az Úr Jézus halálát, hogy a Jézusnak élete is látható legyen a mi testünkben. Mert mi, akik élünk, mindenkor halálra adatunk a Jézusért, hogy a Jézus élete is látható legyen a mi halandó testünkben." 2Kor 4, 8–11. „Semmit ne félj azoktól, amiket szenvedned kell: Ímé a Sátán egynéhányat ti közületek a tömlöcbe fog vetni, hogy megpróbáltassatok; és lesz tíz napig való nyomorúságtok. Légy hív mind halálig, és néked adom az életnek koronáját." Jel 2, 10.

12 „Mert amitől remegve remegtem, az jöve reám, és a mitől rettegtem, az esék rajtam." Jób 3, 25. „Titeket pedig elszélesztelek a pogány népek közé, és kivont fegyverrel űzetlek titeket, és pusztasággá lesz a ti földetek, városaitok pedig sivataggá." Lev 26, 33. „Mi dolog, hogy népemet összezúzzátok, és a szegények orcáját összetöritek? ezt mondja az Úr, a seregeknek Ura. És szól az Úr: Mivel Sion leányai felfuvalkodtak, és felemelt nyakkal járnak, szemeikkel pillognak, és aprókat lépve járnak, és lábokkal nagy zengést bongást szereznek: Megkopaszítja az Úr Sion leányainak fejtetőjét, és az ő szemérmöket megmezteleníti. Ama napon eltávolítja az Úr az ő lábaik zengő ékességét, a napocskákat és holdacskákat, A fülönfüggőket, a karpereceket és a fátyolokat, A pártákat, a lábláncokat, az öveket, a jóillattartókat és az ereklyéket, A gyűrűket és az orrpereceket, Az ünneplő ruhákat, a palástokat, a nagy kendőket és az erszényeket, A tükröket, a gyolcsingeket, a főkötőket és a keceléket: És lesz a balzsamillat helyén büdösség, az öv helyén kötél, és a felfodrozott haj helyén kopaszság, a szép köpenynek helyén zsákruha, és a szépség helyén homlokra sütött bélyeg." Iz 3, 16–25.

népét, de megbocsát és a mellette kitartókat megsegíti. Az itt szereplő bibliai idézetekben felrótt bűnök ugyanis nem kerülnek megbocsátásra, sőt a keresztények Sion leányaihoz válnak hasonlatossá. A megbocsátó Isten a *Sors Pilarikiana*ban és a *Currus Jehovae*-ban megjelenő képével szemben az időskori műben a haragvó, engesztelhetetlen, könyörtelen Isten képe bontakozik ki, és az idézetek azt sugallják, hogy nem létezik megbocsátás, kizárólag az elkövetett bűnök megtorlása.

A prédikációs szerkezet formai kellékein túl a szemléletmód tartalmi elemei is rokonítják Pilárik autobiográfiáit a prédikációirodalom hagyományaival. A 16. századi gondolkodásban meglévő zsidó–magyar sorspárhuzam továbbélése a 17. századi protestáns prédikátorok műveiben is megfigyelhető, akik gyakran állítják párhuzamba a zsidó nép hányatott sorsát a magyar nép viszontagságaival. A kálvinisták előszeretettel használják az országrészek megfeleltetésére a Magyarországot szimbolizáló Izraelt és az Erdélyt szimbolizáló Júdát. A „bibliai párhuzamokra való hivatkozás, sőt egyes személyek számára egy-egy bibliai szerep metaforikus, szimbolikus kiosztása”[13] a korszak szerzőinek gyakori eljárása. A prédikációkban is tetten érhető a bibliai személyek és események megfeleltetése, párhuzamba állítása a kortársakkal és a jelen eseményeivel. Evangélikus prédikátortársaihoz és kortársaihoz hasonlóan Pilárik is használta a biblikus mitizáció ezen eljárásait. Jelen van nála az ország és a nép Sionnal való megfeleltetése, de önmagát és elszenvedett kínzásait is bibliai helyekkel és személyekkel felelteti meg.

Már a tatárok felbukkanásakor megjelenik elbeszélésében – igaz, hogy csak a legutolsó változatban – egy bibliai megfeleltetés, amikor elfogását és megkötözését Jézus Krisztus elfogásával állítja párhuzamba. A megkötözött *prédikátor Aszós falu mellett lovával együtt belezuhant a mocsárba. Ezt az epizódot már a Sors Pilárikiana*ban is elbeszélte, és ott mindjárt egy verembe esett prófétához hasonlította magát, akit azonban itt még nem nevezett meg. Erről az epizódról a *Currus Jehovae*-ban csak annyit mondott, hogy belezuhant a mocsárba. A *Turcico-Tartarica crudelitas*ban már megnevezte Jeremiás prófétát, akit hozzá hasonlóan sáros, mély verembe taszítottak. A tatár táborba érve félszemű rabul ejtője meztelenre vetkőztette és koszos, szakadt parasztruhát adott rá. Ezt már a *Sors Pilárikiana*ban is elmondta, de megjegyzés nélkül. Ezzel szemben a *Currus Jehovae*-ban úgy kommentálta történetét, hogy örömmel fogadta megaláztatását, mert tudta, hogy ezt Üdvözítőjének is el

13 Kecskeméti Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas Könyvkiadó, 1998 (Historia Litteraria, 5), 198.

kellett szenvednie. A *Turcico-Tartarica crudelitas*ban már kibővítve, naturális képekben írta le Jézus szenvedéseit, például azt, ahogyan a megostorozott és sebekkel teli Jézus testéről levették palástját. A harmadnapja gyalogló és minden erejétől megfosztott prédikátor már olyan gyenge volt, hogy nem bírt felmenni a szőlődombra, ezért a lóról letekintő tatár végső csapását várta. A *Sors Pilárikiana*ban ezt az epizódot a keresztet hordozó Jézus példájával állította párhuzamba, aki többször elesett,[14] amíg a Golgotára felvitte a keresztet. A *Currus Jehovae*-ban nem említette meg elhurcolásának ezt a stációját, annál részletesebben megismételte harmadik életrajzi művében. Mindhárom változatban elmondta, hogyan adták el a valach kapitánynak. Ezt az eseményt mindháromszor a Putifárhoz kerülő József történetével feleltette meg. A bibliai párhuzamokon kívül egyébként előszeretettel használt világi exemplumokat is. A tatár–török nép kegyetlenségét többek között Drakula gróf barbár cselekedeteivel szemléltette, majd a görög mitológia Diomédészéhez hasonlította tetteiket, aki itta és lovaival itatta az elfogott rabok vérét haláluk után.

Összegzésül elmondható, hogy Pilárik a lutheránus homiletika elveit a prédikációk elkészítése mellett önéletrajzi művei megalkotásához is felhasználta. Szövegei a homiletikai gondolkodás világi tárgyra való alkalmazásának példái, amelyekben formailag és tartalmilag is megtalálható a 17. századi evangélikus prédikációs gyakorlat számos eleme. Mindhárom műben a prédikációkhoz hasonlóan következnek egymás után a beszédrészek, a megjelölt textusra épül a gondolatmenet és felhasználásra kerülnek a biblikus tipológiai gondolkodás eljárásai. Az ószövetségi személyekkel (Jeremiás prófétával, Elizeus prófétával, Józseffel) való szokványos megfeleltetéseket ugyanakkor a megszokott gyakorlattól tökéletesen eltérően használja fel, amikor mindezeket, sőt Jézus Krisztus szenvedéseit is saját történetével állítja párhuzamba. Ez az eljárás viszont természetesen csakis akként lehetséges, hogy saját szenvedéseit folyamatosan kicsinyíti Jézus jóval gyötrőbb kínjaival szemben. Az eltérő fokú analógiák így a vigasztalás funkcióját kötik be ismétlődően a narrációba, s ezzel megint a prédikációk általánosan használt *usus*a, a *consolatio* bukkan fel.

A Pilárik család egyike azoknak az evangélikus papi családoknak, amelyek több évtizeden keresztül zaklatást szenvedtek hitükért. Hasonló sors jutott osztályrészül a korszak másik jelentős többgenerációs papi családjának, a Krmann családnak, akik a Pilárikokkal a személyes kapcsolatokon túl sorsközösséget is vállaltak. Pilárik maga is elbeszéli, hogy az őt megfélemlítő

14 Ez a jelenet a III., VII., IX. stációval is megfeleltethető.

királyi biztos hogyan lelte halálát az id. Daniel Krmannt védelmező falusiak kezétől. Krmann azonos nevű fia, a zsolnai lelkészként tevékenykedő ifj. Daniel Krmann természetesen számon is tartotta Pilárik műveit, sőt egy 1704. évi cseh nyelvű halotti beszédében[15] már exemplumként használta fel a *Currus Jehovae* hetedik fejezetének egyik epizódját. Arra a történetre hivatkozott, amikor a katolikus üldözők hiába próbálták elégetni Pilárik könyvtárának Bibliáját, és idézte a tűzből kirepült papírlap Pilárik által megadott bibliai passzusát is: „verbum Domini manet in aeternum" (Ézsaiás 40, 8). Ismeretes az is, hogy a hazájából elmenekülni még a Rákóczi-szabadságharc bukását követően sem kívánó ifjabb Krmann nem volt olyan szerencsés, mint az emigráns Pilárik. Krmann büntetése evangélikus vallása melletti kitartásért kilencévnyi börtön lett, ahol életét is bevégezte. Lehetetlennek tartjuk, hogy énszemléletének kontemplációs és artikulációs mintái között ne kellene számolnunk Pilárik autobiográfiáinak a hatásával.

15 RMK II, 2224.